

РОЗДІЛ ІІІ. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22:331.105

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-2-08>

Принципи юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці

Козлов О. С.*аспірант другого року навчання**Донецький національний університет імені Василя Стуса**вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна**orcid.org/0000-0002-9235-5081**o.kozlov@donnu.edu.ua*

Ключові слова: юридична відповідальність, законодавство про охорону праці, принципи юридичної відповідальності, субінститут, право на безпечні та здорові умови праці.

Статтю присвячено проблемним питанням уточнення системи принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці. Визначено необхідність в узагальненні позицій науковців і практиків насамперед у сфері трудового права щодо розуміння сутності принципів юридичної відповідальності за порушення норм про охорону праці.

Метою статті є уточнення системи принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці (норм про охорону праці) за допомогою синергетики як сучасної прогресивної методологічної парадигми юридичних досліджень.

Результатом дослідження, що базується на синергетичному підході, є уточнення системи сучасних принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, яка поєднує теоретичні та аксіологічні засади міжгалузевого комплексного правового інституту юридичної відповідальності (в системі права) і міжгалузевого комплексного правового інституту охорони праці (який більш тяжіє до науки трудового права). Аргументовано, що в зазначену систему входять такі загальні принципи: справедливість, законність, гуманізм, своєчасність, невідворотність, доцільність, індивідуалізація, обґрунтованість. Ці принципи впливають із фундаментальних ідей і засад міжгалузевого комплексного правового інституту юридичної відповідальності. В цю систему також входять спеціальні принципи, які беруть безпосередньо свої витоки з вихідних засад міжгалузевого комплексного правового інституту охорони праці. Серед них є такі принципи, як: принцип обов'язковості державного соціального страхування від нещасного випадку та у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; принцип відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; принцип адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану та ін.

Отримані результати дослідження можуть стати підґрунтям для подальших розвідок змістового наповнення принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці в науці трудового права.

Principles of legal liability for violation of labor protection legislation

Kozlov O. S.

Postgraduate Student of the second year of study

Vasyl' Stus Donetsk National University

600-richya str., 21, Vinnytsia, Ukraine

orcid.org/0000-0002-9235-5081

o.kozlov@donnu.edu.ua

Key words: *legal responsibility, labor protection legislation, principles of legal liability, substitute, right to safe and healthy working conditions.*

The article is devoted to the problematic issues of determining the principles of legal liability for violations of labor protection legislation. The need to generalize the positions of scientists and practitioners, primarily in the field of labor law, on understanding the essence of the principles of legal liability for violations of labor protection standards is determined.

The purpose of the article is to clarify the system of principles of legal liability for violations of labor protection legislation (labor protection standards) with the help of synergetics as a modern progressive methodological paradigm of legal research.

The result of the study, which is based on a synergetic approach, is the definition of a system of modern principles of legal liability for violations of labor protection legislation, which combines the theoretical and axiological foundations of the intersectoral complex legal institute of legal responsibility in the legal system and the intersectoral complex legal institute of labor protection, which is more inclined to the science of labor law. It is argued that the specified system includes the following general principles: justice, legality, humanism, timeliness, inevitability, expediency, individualization, validity. These principles are derived from the fundamental ideas and foundations of the intersectoral integrated legal institute of legal responsibility. The system of modern principles of legal liability for violations of labor protection legislation also includes special principles that follow from the basic principles of the intersectoral integrated legal institute of labor protection. Among them are such principles as: the principle of mandatory state social insurance against accidents and temporary disability; the principle of compensation for harm to persons who have suffered from industrial accidents and occupational diseases; the principle of adapting labor processes to the capabilities of the employee, taking into account his health and psychological state, etc. The obtained results of the study can become the basis for further study of the content of the principles of legal liability for violation of labor protection legislation in the science of labor law.

Вступ. Проблематика принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці (норм про охорону праці) була і залишається найменш досліджуваною в юриспруденції, а також у науці трудового права. До того ж відсутність єдності поглядів учених трудового права і фахівців-правників щодо розуміння змісту та видів принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці як вихідних засад та ідей функціонування і реалізації цієї відповідальності, на жаль, продукує недостатню теоретичну обґрунтованість її подальшої розбудови та досконалості на доктринальному рівні. Наразі необхідність в узагальненні

позицій науковців і практиків насамперед у сфері трудового права щодо розуміння сутності принципів юридичної відповідальності за порушення норм про охорону праці та вдосконалення класифікації зазначених принципів за різними критеріями з метою формування системного та комплексного уявлення про змістове наповнення і ядро сутнісних ознак цих вихідних засад та ідей.

Визначенню і дослідженню системи принципів юридичної відповідальності загалом та юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці зокрема, керівних засад та ідей правового регулювання охорони праці присвячені потужні доробки вчених-правознавців

радянської доби С.С. Алексєєва [1], О.П. Бороданкова [2], С.А. Голощапова [3], В.І. Семенова [4], П.Р. Стависького [5] й інших та сучасних науковців-правників Л.П. Амелічевої [5], Ю.Ю. Івчук [7], О.Ф. Скакун [8], І.І. Шамшиної [9], О.Я. Яковлева [10] та ін. Одним з останніх важливих доробків за означеною тематикою є монографічне дослідження Р.Т. Чернеги «Правове забезпечення охорони праці в контексті євроінтеграції України: теорія і практика» (2019 р.) [11], в якому досліджено теоретико-методологічні засади розвитку правового забезпечення охорони праці в контексті євроінтеграції України. У цій праці виокремлено серед принципів правового забезпечення охорони праці групу фундаментальних ідей-принципів захисту працівників, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, і надано їм лапідарну характеристику. В іншому монографічному дослідженні О.М. Рим «Трудове право Європейського Союзу» (2020 р.) [12] з'ясовано зміст основних принципів сприяння покращенню охорони здоров'я та професійній безпеці, закріплених у рамковій Директиві Ради (89/391/ЄЕС) «Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі» від 12.06.1989 р. [13], які базуються на ризикоорієнтованому підході – новій прогресивній парадигмі системи управління виробничими (техногенними) небезпеками на підприємствах, в установах і організаціях.

Водночас питання визначення й дослідження системи сучасних принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці за синергетичним підходом, що поєднує теоретичні та аксіологічні засади міжгалузевого комплексного правового інституту юридичної відповідальності (в системі права) [14, с. 11] і міжгалузевого комплексного правового інституту охорони праці (який більш тяжіє до науки трудового права) [3, с. 67–100], потребують ретельнішого системного дослідження.

Метою статті є уточнення системи принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці (норм про охорону праці) за допомогою синергетики як сучасної прогресивної методологічної парадигми юридичних досліджень.

На використання автором саме синергетичного підходу в методології цього дослідження вплинуло те, що саме синергетика орієнтує розвиток системи права, вказуючи вихід її зі стану ентропії на зламі соціальних епох, що проявляється в транзитивності більшості соціальних інститутів, цінностей і норм, а отже, зумовлює виникнення нових соціальних структур і спричиняє зміни в організації управління суспільством [15, с. 11].

Виклад основного матеріалу дослідження.

У спеціальній юридичній літературі нерідко зауважується, що законодавству про охорону праці (нормам про охорону праці) притаманний комплексний характер, ядром якого переважно є норми трудового права. Цей масив норм вбирає в себе не тільки правові норми інших галузей права, які регулюють охоронні відносини у сфері забезпечення безпечних і здорових умов праці, але й численні техніко-юридичні норми [16, с. 17–18].

Подібну характеристику комплексу правових норм – юридичній відповідальності за порушення правил про охорону праці – надає й А.Т. Мадалінов. Учений стверджує, що цей масив вбирає в себе норми про відповідальність не лише законодавства про працю, але й норми цивільного, кримінального та адміністративного законодавства. Тобто норми, що встановлюють відповідальність за порушення правил охорони праці, входять в інститути інших галузей права, тому що санкції, передбачені за відповідні правопорушення, містяться не тільки в трудовому, а й в інших галузях права [17, с. 93–94].

Враховуючи те, що цілісність будь-якого механізму правового регулювання суспільних відносин визначається передусім керівними ідеями й цілями, на досягнення яких спрямовані всі правові засоби, якими він репрезентований, то й механізм юридичної відповідальності за порушення норм про охорону праці забезпечується також завдяки принципам правового регулювання відповідних охоронних відносин у сфері забезпечення безпечних і здорових умов праці.

Необхідно відразу зауважити, що принципи юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці (норм про охорону праці) впливають із системи принципів юридичної відповідальності (як загальноправової категорії). Ця система принципів юридичної відповідальності складається із загальноприйнятих норм-ідей найвищого авторитету, які слугують основними засадами імперативного характеру, на підставі яких компетентні органи застосовують санкції правових норм до правопорушників з метою забезпечення правового порядку. Ці принципи є ще різновидом міжгалузевих принципів права [8, с. 432]. До них у спеціальній юридичній літературі традиційно віднесені такі вихідні засади, як: законність, обґрунтованість, доцільність, невідворотність, своєчасність, справедливність [8, с. 433–434; 18] й ін. Враховуюче зазначене, в контексті нашого дослідження ці принципи слід визначити як загальні принципи міжгалузевого комплексного субінституту юридичної відповідальності за порушення норм охорони праці.

Далі необхідно розкрити зміст та сутність загальних принципів юридичної відповідальності за порушення норм охорони праці, а саме:

1) принцип законності полягає в тому, що цей різновид юридичної відповідальності настає: за наявності складу трудового правопорушення у сфері охорони праці, коли правопорушник є стороною трудових відносин на підставі укладеного трудового договору; за неправомірні діяння (дії чи бездіяльність) у сфері забезпечення безпечних і здорових умов праці, що проявляється в невиконанні або неналежному виконанні трудових обов'язків, порушенні вимог законодавства працівником чи роботодавцем у зазначеній сфері, які нерідко призводять до «невиконання трудових завдань, порушення належного процесу праці, а за певних умов – і до спричинення майнової шкоди» [19, с. 30] (а не за думки, світогляд, особистісні властивості); за суспільно шкідливі для життя і здоров'я працюючих і виробничого середовища та, як правило, винні діяння, вчинені особою, яка наділена, зокрема, трудовою правосуб'єктністю, елементом якої є деліктоздатність; за власні діяння правопорушника-сторони трудових відносин незалежно від статусу працівника в ієрархії персоналу; відповідно до процесуально-процедурних норм (порядку розслідування нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, порядку накладення штрафів за порушення законодавства про охорону праці); на підставі рішень компетентних органів, котрі визначені законом (загальною чи спеціальною комісією з розслідування нещасних випадків та професійних захворювань, судом, Держпраці тощо);

2) принцип обґрунтованості виражається у встановленні самого факту здійснення стороною трудових відносин трудового правопорушення у сфері охорони праці як об'єктивної істини (як правило в акті розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії за формою Н-1, висновку МСЕК); встановленні інших юридично значущих фактів, пов'язаних з висновками про факт трудового правопорушення і суб'єкта правопорушення (укладення трудового договору, отримання наряд-допуску до робіт підвищеної небезпеки, своєчасного проходження навчання та інструктажу з охорони праці тощо). Принцип «презумпції невинуватості» потребує, щоб вина особи-правопорушника, що притягується до відповідальності, була доведена і визначена в правозастосовному акті;

3) принцип доцільності полягає у відповідності вибраного засобу впливу на правопорушника меті юридичної відповідальності (захистити правопорядок, дисципліну праці (трудова, технологічна й інша) на підприємстві, в установі чи організації засобами дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності, виховати поважне ставлення до права на безпечні

й здорові умови праці), що вимагає: індивідуалізації державно-примусових заходів залежно від тяжкості правопорушення і властивостей правопорушника-сторони трудових відносин як особи, котра підлягає відповідальності; пом'якшення відповідальності і навіть відмовлення від застосування засобів відповідальності за наявності можливості досягти її цілей іншим шляхом (накладенням громадських стягнень);

4) принцип невідворотності виражається в: неминучості настання юридичної відповідальності за порушення норм про охорону праці правопорушника – сторони трудових відносин; оперативності застосування засобів відповідальності за вчинені порушення вимог законодавства про охорону праці (догани, дисциплінарного звільнення, в тому числі керівника підприємства за однократне грубе порушення своїх трудових обов'язків у сфері охорони праці, що призвели до аварії або нещасних випадків на виробництві або до суттєвої втрати майна роботодавця тощо); ефективності заходів, застосовуваних до таких правопорушників. Незнання закону не звільняє від відповідальності. Дія принципу невідворотності покарання не повинна порушувати іншого принципу відповідальності – презумпції невинуватості;

5) принцип своєчасності означає можливість застосування до правопорушника відповідальності протягом строку давності, тобто періоду, не занадто віддаленого від факту вчинення порушення вимог законодавства про охорону праці (наприклад, до дисциплінарної відповідальності можна притягнути, якщо з дня скоєння дисциплінарного проступку не пройшло 6 місяців, а з дня його виявлення – 1 місяць відповідно до ст. 148 КЗпП України, до матеріальної відповідальності в судовому порядку можна притягнути працівника-правопорушника протягом року з дня виявлення шкоди відповідно до ст. 233 КЗпП України тощо). Для адміністративних правопорушень установлений строк давності в кілька місяців, для кримінальних злочинів – від 1 року до 10–15 років (залежно від тяжкості злочину та обставин справи). Закінчення терміну давності тягне за собою звільнення від юридичної відповідальності (згідно з трудовим, адміністративним, кримінальним законодавством);

6) принцип справедливості виявляється в такому: під час встановлення засобів покарання і стягнення за порушення норм про охорону праці не повинна принижуватися людська гідність сторони трудових відносин; зворотної сили не має закон, що встановлює чи підсилює відповідальність, але не пом'якшує її (принцип відповідності покарання тяжкості вчиненого злочину); кримінальне покарання не встановлюється

за проступки, зокрема пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці; лише одне стягнення встановлюється за одне правопорушення, в тому числі у сфері забезпечення безпечних і здорових умов праці (принцип, що став аксіомою) [8, с. 433–434; 18];

7) принцип індивідуалізації впливає зі ст. 61 Конституції України, де закріплено, що «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» та виражається в диференційованому закріпленні обов'язків з урахуванням правового статусу суб'єкта відповідальності (зокрема, трудових обов'язків у сфері охорони праці для посадових осіб у посадових інструкціях, у письмових трудових договорах, у локальних інструкціях про охорону праці), диференціації правопорушень і санкцій залежно від типової суспільної небезпеки правопорушення та особистості правопорушника, встановленні міри та обсягу відповідальності з урахуванням суспільної небезпеки правопорушення (особливо якщо це пов'язано з порушенням загальних правил безпеки праці (статті 271, 275 КК) і спеціальних правил при виконанні робіт підвищеної небезпеки або на об'єктах підвищеної небезпеки (статті 272–274 КК));

8) принцип гуманізму полягає в тому, що особи, притягнені до юридичної відповідальності, користуються правами і свободами людини і громадянина, а також означає функціональне здійснення юридичної відповідальності на основі ставлення до людини як до найвищої цінності; встановлення системи пільг (виключень із принципів невідворотності, рівності) в залежності від особливих характеристик суб'єкта (так, з неповнолітнім працівником заборонено укласти письмовий договір про взяття на себе повної матеріальної відповідальності за незабезпечення цілості майна роботодавця, в тому числі й унаслідок порушення норм про охорону праці) або незалежно від них, що проявляється в актах амністії та помилування [18].

Крім вищезазначених загальних принципів юридичної відповідальності за порушення норм про охорону праці як міжгалузевого комплексного субінституту, який пов'язаний з міжгалузевим комплексним правовим інститутом юридичної відповідальності, бажано виокремити й низку спеціальних принципів, які впливають із синергетичного зв'язку цього субінституту з міжгалузевим комплексним інститутом охорони праці.

Необхідно зауважити, що в наукових працях С.А. Голощапова, Р.Т. Чернеги серед принципів правового регулювання охорони праці виокремлена група фундаментальних ідей і засад, пов'язана саме із захистом працівників, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Проте кожний із вчених

по-своєму вбачає наповненість цієї групи принципів, виходячи із законодавства про охорону праці, яке було чинним на час проведення ними своїх наукових досліджень.

Радянський учений-юрист С.А. Голощапов виокремлює групу принципів, що відображають основні засади правової політики в області захисту права трудящих на здорові й безпечні умови праці, в яку входять: 1) принцип здійснення повсякденного контролю і нагляду за дотриманням охорони праці; 2) принцип відшкодування матеріальної шкоди державою, колгоспами, підприємствами, установами та організаціями, спричиненої за їхньою виною колгоспнику, працівнику трудовим каліцтвом та іншим пошкодженням здоров'я; 3) принцип відшкодування підприємствами, установами, організаціями витрат на догляд за потерпілим на виробництві, на додаткове харчування, протезування та санаторно-курортне лікування (включаючи оплату проїзду) та інші витрати, якщо він потребує ці види допомоги (інакше кажучи, роботодавці зобов'язані відшкодувати витрати потерпілих на виробництві в повному обсязі, тобто понад відшкодування його втраченого заробітку) [3, с. 144–147]. Для радянської доби виокремлення С.А. Голощаповим такої групи принципів було прогресивним, нині цю позицію розвивають уже сучасні вчені трудового права.

Продовжуючи думку С.А. Голощапова, сучасний учений трудового права Р.Т. Чернега із принципів правового забезпечення охорони праці виокремлює групу принципів щодо захисту працівників, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, а саме: 1) принцип обов'язковості державного соціального страхування від нещасного випадку та у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; 2) принцип відповідальності роботодавців та Фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги в разі настання нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; 3) принцип відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; принцип адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану [21, с. 138]. Така позиція сучасного вченого трудового права і фахівця-практика у сфері охорони праці є слушною і такою, що має перспективу розвитку й надалі в науці трудового права.

Проте багато вчених дотримуються й іншої позиції, схожою з позицією законодавця, коли із переліку принципів державної політики у сфері охорони праці не виокремлюється група принципів, що стосується захисту потерпілих

на виробництві від нещасного випадку чи професійного захворювання. Так, радянський вчений-юрист В.І. Семенков у переліку принципів державної політики у сфері охорони праці чітко не виокремлює принципи, пов'язані з юридичною відповідальністю у сфері охорони праці. Проте цей вчений надає ретельну характеристику принципу здійснення повсякденного контролю і нагляду за дотриманням охорони праці, що, на нашу думку, можна віднести до когорти принципів юридичної відповідальності за порушення норм охорони праці. В.І. Семенков зауважує, що у сфері охорони праці є важливим те, що принцип здійснення повсякденного контролю і нагляду за дотриманням охорони праці здійснюється не лише державою, але й за допомогою громадських організацій, зокрема профспілками, громадськими радами наукової організації праці, радами молодих спеціалістів, громадськими радами кадрів тощо [4, с. 87–93]. На жаль, не виокремлює групу принципів, що стосуються захисту потерпілих на виробництві, із загального переліку принципів державної політики у сфері охорони праці й сучасний учений О.А. Яковлев [10, с. 76].

Проведений аналіз різних поглядів учених на існування серед принципів правового регулювання охорони праці виокремленої групи принципів, спрямованої на захист права працівників на безпечні і здорові умови праці, в тому числі на захист працівників, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, дає можливість стверджувати про

існування, крім загальних, ще й спеціальних принципів юридичної відповідальності за порушення норм охорони праці.

Висновки. Результатом дослідження, що базується на синергетичному підході, є уточнення системи сучасних принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, яка поєднує теоретичні та аксіологічні засади міжгалузевого комплексного правового інституту юридичної відповідальності (в системі права) і міжгалузевого комплексного правового інституту охорони праці (який більш тяжіє до науки трудового права).

У зазначену систему входять як загальні принципи (справедливість, законність, гуманізм, своєчасність, невідворотність тощо), які впливають із фундаментальних принципів міжгалузевого комплексного правового інституту юридичної відповідальності, так і спеціальні принципи, які беруть безпосередньо свої витoki з вихідних ідей і засад міжгалузевого комплексного правового інституту охорони праці (принцип відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; принцип адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я і психологічного стану та ін.).

Отримані результати дослідження можуть стати підґрунтям для подальших розвідок змістовного наповнення принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці в науці трудового права.

Література

1. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва : Юридическая литература, 1982. 360 с.
2. Бороданков А.П. Охрана безопасности труда. Правовые вопросы. Ленинград : Лениздат, 1975. 167 с.
3. Голощапов С.А. Правовые вопросы охраны труда в СССР. Москва : Юрид. лит., 1982. 200 с.
4. Семенков В.И. Охрана труда в СССР (правовые проблемы). *Избранные труды. В.И. Семенков. (Наследие права)*. Минск : Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2013. 535 с.
5. Ставиский П.Р. Трудовой договор и ответственность предприятия за необеспечение безопасных условий труда. *Роль договора в регулировании общественных отношений* : межвузовский сборник научных трудов. Пермский ун-т. Пермь, 1986. С. 74–86.
6. Амелічева Л.П. Забезпечення безпеки праці як умови трудового договору : монографія. Донецьк : Норд-Прес, 2010. 179 с.
7. Івчук Ю.Ю. Особливості правового регулювання охорони праці на підприємствах з підвищеною небезпекою. *Право та інновації*. 2015. № 2. С. 92–97.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник : пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
9. Шамшина І.І. Юридична відповідальність працівника як елемент його трудово-правового статусу. *Форум права*. 2011. № 2. С. 981–986.
10. Яковлев О.Я. Принципи державної політики в галузі охорони праці: погляд правника. *Право та інновації*. 2017. № 2. С. 75–80.
11. Чернега Р.Т. Правове забезпечення охорони праці в контексті євроінтеграції України: теорія і практика : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 408 с.
12. Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі: Директива Ради (89/391/ЄЕС) від 12.06.1989 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://cutt.ly/gnGvpMO> (дата звернення: 10.06.2020).
13. Рим О.М. Трудове право Європейського Союзу : монографія. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. 596 с.

14. Гринь О.Д. Категорія юридичної відповідальності: методологічний аналіз поняття. *Правова держава*. 2016. № 24. С. 11–15.
15. Балинська М., Яценко В. Синергетика як методологічна парадигма юридичних досліджень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 3–12.
16. Голощанов С.А. Правовые проблемы охраны труда в СССР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Москва, 1983. 36 с.
17. Мадалинов А.Т. Юридическая ответственность за нарушение норм об охране труда в Кыргызской Республике. *Крымский научный вестник*. 2016. № 2. С. 84–96.
18. Крестовская Н.М., Матвеева Л.Г. Теория государства и права: Элементарный курс. Издание второе. Харьков : ООО «Одиссей», 2008. 432 с. URL: <https://cutt.ly/1nGvko8> (дата звернення: 10.06.2020).
19. Борисов В.И. Ответственность за нарушение правил техники безопасности на производстве. Киев : Головное изд-во объединения «Вища школа», 1984. 72 с.
20. Індивідуалізація покарання як принцип його призначення. Національна школа суддів України. URL: <https://cutt.ly/inGvcE4> (дата звернення: 10.06.2020).
21. Чернега Р.Т. Концепція правового забезпечення охорони праці в контексті євроінтеграції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2019. 420 с.

References

1. Alekseev S. S. (1982). *Obshchaya teoriya prava*. [General theory of law: a textbook]. M.: Yuridicheskaya literatura. 360 s. [in Russian].
2. Borodankov A. P. (1975). *Ohrana bezopasnosti truda. Pravovye voprosy*. [Occupational safety protection. Legal issues.]. L.: Lenizdat. 167 s. [in Russian].
3. Goloshchaporov S. A. (1982). *Pravovye voprosy ohrany truda v SSSR*. [Legal issues of labor protection in the USSR.]. M.: Yurid. lit. 200 s. [in Russian].
4. Semenov V. I. (2013). *Ohrana truda v SSSR (pravovye problemy)* [Labor protection in the USSR (legal problems)] / *Izbrannye trudy. V.I. Semenov. (Nasledie prava)*. Minsk: Redakciya zhurnala «Promyshlennno-torgovoe pravo». 535 s. [in Russian].
5. Staviskij P. R. (1986). *Trudovoj dogovor i otvetstvennost' predpriyatiya za neobespechenie bezopasnykh uslovij truda*. [The employment contract and the responsibility of the company for the failure to ensure safe working conditions]. *Rol' dogovora v regulirovanii obshchestvennyh otnoshenij: Mezhvuzovskij sbornik nauchnykh trudov. Permskij un-t. Perm'. S. 74–86*. [in Russian].
6. Amelicheva L. P. (2010). *Zabezpechennya bezpeki praci yak umovi trudovogo dogovoru: monografiya*. [Ensuring labor safety as a condition of an employment contract: a monograph]. Donetsk: Nord-Pres. 179 s. [in Ukrainian].
7. Ivchuk Yu. Yu. (2015). *Osoblivosti pravovogo reguluvannya ohoroni praci na pidpriemstvakh z pidvishchenoyu nebezpekoyu* [Features of legal regulation of labor protection at enterprises with increased danger]. *Pravo ta innovacii. № 2. S. 92–97*. [in Ukrainian].
8. Skakun O. F. (2001). *Teoriya derzhavi i prava: pidruchnik*. [Theory of state and law: a textbook] / per. z ros. Harkiv: Konsum. 656 s. [in Ukrainian].
9. Shamshina, I. I. (2011). *Yuridichna vidpovidal'nist' pracivnika yak element jogo trudopravovogo statusu*. [Legal liability of an employee as an element of his labor law status]. *Forum prava. № 2. S. 981–986*. [in Ukrainian].
10. Yakovlev O. Ya. (2017). *Principi derzhavnoi politiki v galuzi ohoroni praci: poglyad pravnika*. [Principles of state policy in the field of labor protection: a lawyer's view]. *Pravo ta innovacii. № 2. S. 75–80*. [in Ukrainian].
11. Chernega R. T. (2019). *Pravove zabezpechennya ohoroni praci v konteksti evrointegracii Ukraini: teoriya i praktika: monografiya*. [Legal support of labor protection in the context of European integration of Ukraine: theory and practice: a monograph]. Kiiiv: Centr uchbovoi literaturi. 408 s. [in Ukrainian].
12. *Pro zaprovadzhennya zahodiv, poklikanih zaohochuvati do pokrashchennya bezpeki ta ohoroni zdorov'ya pracivnikiv na roboti: Direktiva Radi* [On the introduction of measures designed to promote the improvement of the safety and health of employees at work: Council Directive]. (89/391/ЄЕС) vid 12.06.1989. *Oficijnij sajt Verhovnoi Radi Ukraini*. Retrieved from <https://cutt.ly/gnGvpMO> (data zvernennya: 07.06.2020) [in Ukrainian].
13. Rim O. M. (2020). *Trudove pravo Evropejs'kogo Soyuzu: monografiya*. [Labor law of the European Union: a monograph]. L'viv: «GALICH-PRES». 596 s. [in Ukrainian].
14. Grin' O. D. (2016). *Kategoriya yuridichnoi vidpovidal'nosti: metodologichnij analiz ponyattya*. [Category of legal liability: methodological analysis of the concept]. *Pravova derzhava. № 24. S. 11–15* [in Ukrainian].

15. Balins'ka M., Yashchenko, V. (2017). Sinergetika yak metodologichna paradigma yuridichnih doslidzhen'. [Synergetics as a methodological paradigm of legal research.]. *Naukovij visnik L'vivs'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav*. № 4. S. 3–12. [in Ukrainian].
16. Goloshchapov S. A. (1983). *Pravovye problemy ohrany truda v SSSR: avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk* [Legal problems of labor protection in the USSR: autoref. dis. ... Dr. legal sciences']: 12.00.05. M.. 36 c. [in Russian].
17. Madalinov A. T. (2016). *Yuridicheskaya otvetstvennost' za narushenie norm ob ohrane truda v Kyrgyzskoj Respublike*. [Legal liability for violation of labor protection regulations in the Kyrgyz Republic]. *Krymskij nauchnyj vestnik*. № 2. S. 84–96 [in Russian].
18. Krestovskaya N. M., Matveeva, L. G. (2008). *Teoriya gosudarstva i prava: Elementarnyj kurs*. [Theory of State and Law: An elementary course.]. Izdanie vtoroe. H: OOO «Odissej». 432 s. URL: <https://cutt.ly/1nGvko8> (data zvernennya: 03.06.2020) [in Russian].
19. Borisov V. I. (1984). *Otvetstvennost' za narushenie pravil tekhniki bezopasnosti na proizvodstve*. [Responsibility for violation of safety regulations at work]. K.: Golovnoe izd-vo izd-kogo ob"edineniya «Vishcha shhkola». 72 s. [in Russian].
20. *Individualizaciya pokarannya yak princip jogo priznachennya*. [individualization of punishment as a principle of its purpose]. *Nacional'na shkola suddiv Ukraïni*. URL: <https://cutt.ly/inGvcE4> (data zvernennya: 05.06.2020) [in Ukrainian].
21. Chernega R. T. (2019). *Koncepciya pravovogo zabezpechennya ohoroni praci v konteksti evrointegracii Ukraïni: dis. ... d-ra yurid. Nauk* [The concept of legal support of labor protection in the context of European integration of Ukraine: dis. ... Dr. legal sciences']: 12.00.05. Kiïv. nac. un-t im. T. Shevchenka. Kiïv. 420 s. [in Ukrainian].